

LUNDS UNIVERSITET

Centrum för teologi och religionsvetenskap

Kyrkokörens liturgiska funktion

En teoretisk modell

Adam Illi

Höstterminen 2013

Teologi: Examensarbete för kandidatexamen

TEOK51, 15 hp

Handledare: Stephan Borgehammar

Examinator: Samuel Rubenson

Abstract

With about one hundred thousand singers, the choirs of the Church of Sweden represent a significant part of the activity of the denomination. The choir-tradition is strong and a cherished element of worship. Through the 20th century, important questions have been raised regarding the function of the choir in protestant worship. While these questions remain relatively unanswered the intent of this essay is to paint a picture of what the function of the choir could be, regarding its liturgical theological and practical context. This is done by first applying the theological ideas of primarily Yngve Brilioth and Ninna Edgardh to explain what the mass in the Church of Sweden might be aiming to express in different parts of the liturgy. Secondly, the theological and practical implications of the place of worship (in this thesis a church-building) are considered. I then go on to presenting common functions of the choir observed by James F. White, addressing their probable pros and cons.

These three variables are then studied in a roster, producing a theoretical model of how the choir could function within worship, adhering the theological themes and dynamics of the liturgy as well as the physical limitations of the room. This study reveals two discussions central to an understanding regarding the function of the church-choir.

Firstly, the liturgical function of the choir relies heavily on when and where the choir appears. Within the liturgy is a movement through a number of themes and liturgical centers. The choir only functions if in harmony with this movement.

Secondly, the liturgical function of the choir is tightly connected to its self-understanding. Whether the singers of the choir understand themselves as participants of the congregation, a producer of entertainment or a liturgical actor will decide not only the function of the choir, but impact on the overall understanding of worship.

Keywords: Church of Sweden, Protestant, Choir, Music, Liturgy, Liturgical Theology.

Tack!

Till Peter Sjunnesson och Rikard Olajos som under hela min tonårstid närt mitt intresse för körsång och kyrkomusik.

Till Mikael Eriksson för många och långa samtal om kyrka och teologi som fördjupat mitt sätt att tänka.

Till Stephan Borgehammar för stöd och uppmuntran i samband med handledningsarbetet.

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	s.5
1.1 Syfte och frågeställningar.....	s.5
1.2 Forskningsfältet.....	s.6
1.3 Teori.....	s.8
1.4 Metod.....	s.9
1.5 Material.....	s.10
2. När?.....	s.12
2.1 Inledningen.....	s.13
2.2 Ordet.....	s.15
2.3 Måltiden.....	s.18
2.4 Avslutningen.....	s.24
3. Var?.....	s.25
3.1 Koret.....	s.25
3.2 Tvärskeppet.....	s.26
3.3 Skeppet.....	s.27
3.4 Läktaren.....	s.27
3.5 Andra ytor.....	s.28
4. Hur?.....	s.29
4.1 Att skapa stämning och atmosfär.....	s.29
4.2 Att leda församlingssång.....	s.29
4.3 Att förkunna.....	s.29
4.4 Att frambara offer.....	s.30
4.5 Körskap?.....	s.30
5. En hypotetisk modell.....	s.31
6. Diskussion.....	s.40
6.1 Körens funktion i liturgins tid och rum.....	s.40
6.2 Kören och den gudstjänstfirande församlingen.....	s.41
6 Sammanfattning.....	s.43
7 Utvecklingsmöjligheter.....	s.44
8 Slutord.....	s.45
9 Källförteckning.....	s.46

Inledning

Sett till dagens situation kan vi bara förundras över kyrkokörens förmåga att konstituera inomkyrklig gemenskap. Under perioden 2001-2011 ökade antalet körsångare i Svenska kyrkan med 4%, från 95 184 till 99 341. Under samma period sjönk antalet gudstjänstbesök med 20% och antalet medlemmar i Svenska kyrkan med 11%.¹

Statistiken talar sitt tydliga språk – körverksamheten är en stor och viktig del av Svenska kyrkans verksamhet. Det är en verksamhet som växer och frodas, trots att intresset för kyrkan generellt varit på nedgång under senare år.

Det står klart att Svenska kyrkan har en rik och stark körtradition, men klarheten lyser med sin frånvaro beträffande vilken roll kören egentligen har i gudstjänsten. Jag tror att en diskussion om kyrkokörens liturgiska funktion är av stor betydelse för Svenska kyrkans gudstjänstliv.

Syfte och frågeställningar

Arbetets syfte har paralleller i den liturgiska teologin och dess tre stadier², primär, sekundär och pastoral liturgisk teologi.

Den primära liturgiska teologin är en bakgrund och en startpunkt som består av den erfarenhet jag samlat genom eget deltagande i Svenska kyrkans gudstjänst. Upplevelsen utgör orsak och motivation.

Min önskan är att detta arbete i likhet med sekundär liturgisk teologi skall utreda och ge klarhet i en liturgisk struktur. Därtill vill jag inom ramen för denna struktur konstruera en teoretisk modell för hur kyrkokören kommer till och kan komma till uttryck i gudstjänsten och i kyrkorummet. Frågeställningar som berörs är således:

- Vilken är tidsramen inom vilken kören kommer till uttryck?
- Vilket är rummet i vilket kören kommer till uttryck?
- På vilka sätt kan kören komma till uttryck?
- Vilken liturgisk funktion kan kören inneha vid respektive moment i Gudstjänsten?

¹ Svenska kyrkan i siffror (<https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=645562>)

² Enl. Lathrop (se "Holy things")

Därutöver är min målsättning att arbetet skall kunna fungera som ett verktyg i pastoral liturgisk teologi. Då kören tar plats i gudstjänsten skall den teoretiska modellen kunna erbjuda ett perspektiv där kören har flera möjligheter att på ett motiverat sätt medverka i gudstjänstens olika delar. Jag önskar att detta kan bidra till en gudstjänst med större delaktighet och rörlighet, inte bara för kören, utan för hela församlingen.

Forskningsfältet

Reformationen var en period av stora förändringar i svenskt kyrkoliv. Gustaf Aulén berättar om en tid då medeltidens kyrkokörer i princip ersattes av församlingens psalmsång. Kören hade genom reformationen blivit överflödigt, och stod nu utan en given plats i evangeliskt gudstjänstliv. I princip försvann kyrkokörerna för att inte återkomma igen förrän under sent 1800-tal, då körsången överlag fick ett uppsving i Sverige. Aulén menar att ovisshet rådde kring vad körerna egentligen skulle utträta. En sång eller hymn kunde sjungas, utan att nödvändigtvis kopplas till gudstjänstens övriga innehåll. Körsången tenderade att uppfattas som något som stod vid sidan av den egentliga gudstjänsten.

Aulén talar om tiden fram till 1900-talets liturgiska förnyelse som *den liturgiska torftighetens tid*, varpå en djupgående förvandling beträffande synen på körens funktion i gudstjänsten tog vid. Han menar att man mer och mer kom att närma sig reformationens synsätt.

Under reformationen var den aktiva församlingen ett mål, och sången ett viktigt redskap på vägen. Aulén understrycker dock att detta på intet sätt meförde en negativ hållning till kören och dess deltagande i gudstjänsten. Tvärtom möjliggjorde körens hjälp och stöd psalmsångens inträde under reformationstiden genom responsiva moment - man växlade sannolikt mellan enstämig församlingssång och flerstämig körsång, med eller utan instrumentalt ackompanjemang.³

Genom reformationens historiska prisma förstår Aulén att kören inte kan betraktas som en provosorisk del av gudstjänsten vars syfte är fullgjort när församlingen sjunger, utan en förutsättning för att församlingssången ska kunna leva. Skulle man sammanfatta

³ G. Aulén, *Högmässans förnyelse liturgiskt och kyrkomusikaliskt* (Stockholm: Diakonistyrelsens bokförlag, 1961), 205.

Auléns tankar kring kyrkokörens liturgiska funktion, skulle kören kunna sägas vara en del av, och framför allt ett stöd för den sjungande församlingen – en praktiskt motiverad funktion som underlättar församlingens lovsång.

Aulé gav ett svar på vilken körens roll i gudstjänsten är, men redan 1928 hade även den tyske musikvetaren Christhard Mahrenholz tagit avstånd från tanken på kören som enbart utsmyckande och stämningsskapande. Han menade att körmusikens centrala funktion bestod i förkunnelse, och hänvisade till tanken på det allmänna prästadömet. Den danske organisten Thomas Laub var emellertid av annan åsikt. I hans ögon skulle gudstjänstmusiken svara till förkunnelsen, inte utgöra den. Han ansåg församlingens agerande funktion som äkta och avvisade en representerande funktion. Böckerman-Peitsalo deducerar att körens roll i sådant fall inte kan bli varken stor eller särskilt självständig.⁴

1900-talet var ett århundrade av stora liturgiska förändringar. Somliga strävade efter en ny saklighet avseende liturgin, somliga efter en återgång till urkyrkans gudstjänst eller en pastoral anpassning till den moderna människans behov. Ibland tycks strävandet ha gällt förnyelse för förnyelsens skull. Bland dessa riktningar talar man mellan 1900 och 1970 om *den liturgiska rörelsen*, en rörelse som kan beskrivas som strävande mot lek-männens fulla, aktiva deltagande.⁵

Under denna tid växte körsången i Sverige till något av en folkrörelse, och detta blev tydligt även i kyrkliga sammanhang. I januari 1925 bildades Sveriges Kyrkosångsförbund vars syfte skulle bli att arbeta för att främja inomkyrklig körverksamhet.⁶

Genom denna förändringstid bestod frågan om kyrkokörens funktion. Från amerikanskt protestantiskt håll kommenterade James F. White 1964 i allvarlig ton den förvirring han såg beträffande körens roll i gudstjänsten:

Yet to this day there remains considerable confusion of exactly what the function of the choir is in Protestant worship and there is no single good rationale for the existence of the choir in Protestantism.

⁴ A. M. Böckerman-Peitsalo, *Objektivitet och liturgisk förankring. Strävanden att införa ny saklighet inom kyrkomusik och gudstjänstliv i Borgå stift 1923-1943* (Åbo: Åbo akademis förlag, 2005), 122.

⁵ S. Borgehammar, ”Stoppa plågsamma gudstjänstfösock! Om liturgireformer” *Kyrkomusikernas Tidning* 79 (2013), 4-8.

⁶ R. Larsson, ”Sjung till Herrens ära. Sveriges Kyrkosångsförbund i historiskt perspektiv” *Svenskt Gudstjänstliv* 88 (2013), 77-78.

White kunde genom sina observationer räkna upp fyra vanliga funktioner för kören i gudstjänsten. Kören kunde skapa stämning och atmosfär, leda församlingssång, förkunna eller frambära lovsångsoffer. Han fann att inte ett enda av dessa alternativ på ett tillfredställande sätt harmonierade med gudstjänstens teologi.⁷

På svenskkyrkligt håll kommenterades körens funktion 1972 i en prästmötesavhandling av Pehr Edwall. Hans huvudsakliga resonemang gick ut på att kören (liksom hos Aulén) var en del av den gudstjänstfirande församlingen, och inte en fristående aktör. Han menade att kören skulle fungera som församlingens försångare, och därmed inte sjunga hymner eller motetter som extra musikalisk dekor.⁸

Edwalls åsikt delades till stor del av Anders Ekenberg i hans bok ”Det klingande sakramentet”, som utkom 1984. Körens uppgift var att stimulera den gemensamma sången genom interaktion, klangrikedom, samt klanglig och formell omväxling. Han påpekar dock att körens uppgift enbart som körsångare inte stämmer historiskt då försångare fanns redan innan körernas inträde.⁹

I Martin Modeus prästmötesavhandling från 2005 kommenteras svårigheten i att definiera körens och kyrkomusikens roll i gudstjänsten. Han skriver ”musikens roll i gudstjänsten är mångfacetterad och svåråtkomlig, men av ojämförbart stor vikt för helhetsintrycket”.¹⁰

Modeus ord har sin parallell både hos Aulén och hos White – det är svårt att definiera körens och musikens roll i gudstjänsten. Men att kören finns i gudstjänsten, att den stimulerar ett behov – det råder inga tvivel om.

Teori

Den praktiska teologin har traditionellt särskilt ägnat sig åt historisk förståelse av kyrkans handlande, däribland studiet av kyrkans liturgi. Även för detta arbete är den historiska förståelsen nödvändig, men utgör inte målet för studien. Istället söker jag en liturgisk-teologisk förståelse för en aspekt av ett nutida gudstjänstliv.

⁷ J. White, *Protestant worship and Church Architecture – Theological and historical considerations* (Eugene: Wipf & Stock Publishers, 2003), 186-188.

⁸ P. Edwall, *Gudstjänstens motiv* (Lund: Gleerups, 1972), 93.

⁹ A. Ekenberg, *Det klingande sakramentet: om musiken i gudstjänsten* (Älvsjö: Verbum, 1984), 86.

¹⁰ M. Modeus, *Mänsklig gudstjänst: om gudstjänsten som relation och rit* (Stockholm: Verbum, 2005), 279.

Alexander Schmemmann beskriver hur den liturgiska rörelsen när den växte fram efter första världskriget tog olika form beroende på var den utvecklades, men att en gemensam nämnare var upptäckten av gudstjänsten som kyrkans liv; det som omfamnar, uttrycker, inspirerar och definierar inte bara aspekter av eller denominationer inom kyrkan, utan hela den världsvida kyrkan. Rörelsen skapade förutsättningar för en ny ansats och pekade på behovet av mera strikt teologisk analys av den liturgiska erfarenheten och kyrkans tradition. Utan denna reflektion riskerade den av rörelsen önskade liturgiska väckelsen hotas av omotiverad förnyelse eller försök att restaurera en äldre, primitiv och ”ren” gudstjänst för att råda bot på samtida felsteg. Nya förutsättningar banade väg för en ny disciplin, den liturgiska teologin. Schmemmann definierade disciplinens uppgift att urskilja och belysa liturgins teologiska innebörd. Han menade, att om den liturgiska teologin grundar sig i den liturgiska rörelsens förståelse av gudstjänsten som kyrkans ansikte mot världen, så måste målet vara att klargöra kopplingen mellan gudstjänst och kyrka och förklara hur kyrkan uttrycker sig och uppfylls genom den.¹¹

Gunnar Weman erbjuder en definition som lägger betoning vid en förankring i kyrkans tradition. Han menar att den liturgiska liturgin söker stärka kyrkans medvetande om de rikedomar en traditionsburen liturgi innehåller, att den ”talar om en gudstjänst, som söker undvika både traditionalismens falska rättstavningsmönster och frestelsen till förenklade lösningar under namn av folklighet”.¹²

Målet med denna uppsats är att i linje med Schmemmanns definition av liturgisk teologi undersöka hur kyrkokören kan komma till uttryck i gudstjänstens teologiska sammanhang.

Metod

Det grepp jag valt, ett liturgisk-teologiskt, har utforskats ihärdigt under förra seklet. Det går ut på att söka den teologiska betydelsen av den liturgi som utspelar sig i gudstjänsten. För denna uppsats är tre variabler av betydelse – ett tidsperspektiv, ett rumsperspektiv och ett funktionsperspektiv. Därför utgörs denna studie av fyra steg,

¹¹ A. Schmemmann, *Introduction to Liturgical Theology* (New York: SVS Press, 1986), 11-17.

¹² G. Weman *Kyrkorummet – kulturarv och gudstjänst* (Skellefteå: Artos, 2008), 61.

varav de första tre består av textstudium och hypotetiska resonemang som i ett fjärde steg förs samman till en teoretisk modell med praktiska konsekvenser i gudstjänsten.

I första steget redogör jag för tidsperspektivet – den kronologiska struktur gudstjänsten följer över tid. Jag söker utreda vilka teologiska koncept som är centrala i olika skeden av Svenska kyrkans högmässa. Detta steg ligger till grund för att undersöka NÄR kören kan användas i gudstjänsten.

Det andra steget beskriver rumsperspektivet – kyrkorummets symbolik och praktiska funktioner. Jag funderar också över liturgiska centra och hur de används i olika delar av den svenskkyrkliga liturgin. Steget ligger till grund för att undersöka VAR kören kan användas i gudstjänsten.

I det tredje steget beskriver jag ett funktionsperspektiv för körens medverkan i gudstjänsten. Denna beskrivning grundar sig i Whites observationer rörande de liturgiska funktioner kören vanligen tillskrivs. Steget ligger till grund för HUR kören kan användas i gudstjänsten.

I det fjärde och avslutande steget förs resonemangen samman. Körens möjliga funktioner (hur?) undersöks i förhållande till dess placering i kyrkorummet (var?) och i vilken del av ordot den förekommer (när?). Jag diskuterar samtliga möjligheter och framställer en grafisk modell konstruerad för att vara enkel och lättåtkomlig. Denna modell är teoretisk, men avser beskriva praktiska konsekvenser.

Material

För att förstå vad Svenska kyrkans högmässa söker uttrycka låter jag Yngve Brilioths böcker om predikan (*Predikans historia*) och nattvarden (*Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv*) utgöra en absolut grund. Brilioth sökte i kyrkohistorien finna vad han kallade grund-/huvudmoment i gudstjänsten, och menade att dessa för all kristen gudstjänst gemensamma moment var nödvändiga för att behålla en förankring i evangeliet. Oloph Bexell skriver i en biografi, att dessa böcker tillsammans visar på hur tyngdpunkten i Brilioths pastoralteologi låg i gudstjänstens förening av ord och sakrament, inte bara det ena eller det andra, utan de båda i samverkan.¹³ Man kan argumentera kring hur hållbara Brilioths grund-/huvudmoment är, men tiden har visat

¹³ O. Bexell, *Yngve Brilioth – Historiker, teolog, kyrkoledare* (Skellefteå: Artos & Norma bokförlag, 1997), 8.

att hans resonemang varit fruktbara för både kyrka och akademi. Jag tillåter mig således pröva Brilioths ideér mot den svenska kyrkohandboken.

Vad gäller gudstjänstens inledande och avslutande delar använder jag Ninna Edgardhs artikel ”*Från vardag till vardag*”. Till Brilioth och Edgardh låter jag bl.a. Lathrop, Schmemann, Modeus och Ekenberg bidra till ett fördjupat resonemang.

Min beskrivning av kyrkorummet utgår från James F. Whites relativt omfattande böcker om bland annat gudstjänst och kyrkorumsarkitektur. Gunnar Wemans bok *Nutida gudstjänst och medeltida kyrkorum* hjälper mig att placera diskussionen i ett svenskkyrkligt sammanhang.

Min beskrivning av alternativ beträffande körens funktion i gudstjänsten grundar sig som tidigare nämnt i den observation White presenterat.

När?

Givetvis är det svårt att tala om en generell kristen gudstjänst. Den världsvida kristenheten omfattar en mängd traditioner som resulterar i olika utföranden beträffande gudstjänst och ritual. Man använder olika böner, sjunger olika sånger och betonar olika teman i förkunnelsen. Inte ens Svenska kyrkans gudstjänst ser likadan ut i alla församlingar.

Ett perspektiv som öppnar för ett mer generellt studium av kristen gudstjänst är att se till ordon, idén om ett uråldrigt mönster gemensamt för all kristen liturgi. Idén om en ordo bottenar i bibliska mönster som uppärksammas och delats av kristna genom historien.¹⁴ Ordo är av betydelse för att gudstjänsten skall ha en tydlig evangelisk kärna. Martin Modeus skriver att:

Gudstjänster behöver inte vara likadana i alla kyrkor, eftersom det är ordo som håller oss samman. Gestaltningen är lokal, men den grundläggande strukturen av att ställa kyrkans centrala symboler bredvid varandra är gemensam.¹⁵

Denna ordo sammanfattas av Lathrop enligt följande:

- Man samlas på en plats.
- Läsning ur skrifterna av en läsare.
- Predikan av samlingens ledare.
- Stående bön.
- Man dukar fram maten inför eukaristin.
- Stor tacksägelse av samlingens ledare, följd av folkets amen.
- Distribution av den mat som tacksägelsen omfattat till de närvarande samt, genom diakonernas försorg, till de frånvarande.
- Någon gång under mötet insamling av pengar till de fattiga.¹⁶

Lathrop skriver att dessa företeelser på intet sätt skall ses som en följd av enskilda handlingar, utan som ett gemensamt möte kring två poler, ordet och måltiden. Dessa poler söker båda gemensam mening i tacksägelsens tema, som kännetecknar hela

¹⁴ G. Lathrop. *Holy Things: A Liturgical Theology* (Minneapolis: Augsburg Fortress, 1993), 2-34.

¹⁵ Modeus, *Mänsklig gudstjänst*, 129.

¹⁶ Lathrop, *Holy Things*, 46. (Översättning hämtad från Modeus, *Mänsklig gudstjänst*, 130.)

händelseförloppet – en ny världssyn som upplåter de församlades resurser åt de som behöver dem.¹⁷ Nedan redogör jag för ordets två poler, med tillägg i form av den inledning som leder fram till Ordets gudstjänst och den avslutning som avrundar gudstjänsten efter eukaristins gudstjänst. Syftet med denna del är att förstå vilka teman och moment som kan sägas utgöra en evangelisk kärna i Svenska kyrkans gudstjänst – detta för att kunna förstå vilken teologi ett körbruk måste förhålla sig till.

Inledningen

Det inledande momentet i Svenska kyrkans gudstjänst rubriceras *Inledning* i den nu gällande svenska kyrkohandboken från 1986. Rubriken antyder att momentet är upptakten till det väsentliga, Ordet och Måltiden. I det nya handboksförslaget (Svenska kyrkans utredningar 2012:2) har rubriken ersatts med *Samling*. Ninna Edgardh diskuterar det teologiska innehåll den nya rubriken antyder. Till att börja med skriver hon att den nya rubriken tillsammans med det för gudstjänsten avslutande momentet (*Sändning*) riktar uppmärksamheten mot förhållandet mellan vardag och gudstjänst.¹⁸ Genom funktionen som upptakt anger samlingen den teologiska tonen för hela liturgin, en ton som står i linje med den vanliga betydelsen av ”att samlas”: att konstituera en grupp och genom hur deltagare introducerar sig och placerar sig tydliggöra de roller som finns i gruppen. Alla komponenter i gudstjänsten ställs bredvid varandra, förstärker och bryts mot varandra. Samlingen syftar till att föra samman gudstjästdeltagarna till ett temporärt ”vi”, med en gemensam berättelse och med Gud i centrum. Edgardh menar att samlingen måste ge utrymme åt människor att komma till gudstjänsten som individer utan att ge upp anspråket på ”att forma en på traditionen grundad gemenskap”.¹⁹

Mikael Löwegren skriver om samlingen som mässans öppning i bot, bön och lovsång. Han menar att dessa moment ytterst syftar till att föra samman gudstjänstfirarna till en gemenskap inför de stundande ordets- och måltidens gudstjänster. På grund av samlingens inledande funktion får den inte vara för lång. Löwegren menar på betydande ekumenisk konsensus rörande botens, börens och lovsångens perspektiv i högmässan.

¹⁷ Lathrop, *Holy Things*, 47.

¹⁸ N. Edgardh, ”Från vardag till vardag. Den teologiska betydelsen av gudstjänstens samling och sändning” *Svenskt gudstjänstliv* 84 (2009), 85.

¹⁹ Edgardh, ”Från vardag till vardag”, 96-97.

Han hänvisar till BEM-dokumentet från 1982 där dessa moment lyfts fram som centrala för inledningen.²⁰

Två av inledningens partier bör ägnas särskild åtanke inför den teoretiska modell jag ämnar framställa i en senare del. Det första är *Kyrie*, ”Herre förbarma dig”, som ofta består av upprepade kyrie- och christe-rop. Ekenberg ställer sig frågan om vilken funktion kyrie har i mässan. Han menar att syftet består i att föra in församlingen i en bedjande, bönfallande hållning. Han framhåller att kören ibland kan ge en extra dimension genom att ensam sjunga kyrie. Han framhåller dock betydelsen av måttlighet beträffande partiets längd. Mässans inledning bör inte överlastas då det liturgiska skeendet riskerar att avstanna. Det andra partiet är *Gloria*, ”Ära åt Gud i höjden”, vars syfte Ekenberg beskriver som att föra in församlingen i lovsång och bön. Som ett ideal framhåller han samtliga gudstjänstdeltagares medverkan i sången.²¹ Varken kyrie eller gloria måste ledas av präst utan kan sjungas av kyrkvärd eller annan medarbetare.²²

²⁰ M. Löwegren, *Till syndernas förlåtelse: Perspektiv på beredelsen i mässan* (Skellefteå: Artos & Norma bokförlag, 2011), 43-44.

²¹ Ekenberg, *Det klingande sakramentet*, 45-46.

²² *Den svenska Kyrkohandboken* (Stockholm: Petra bokförlag AB, 1987), 11-12.

Ordet

Predikans historia utkom 1945 och utgör en grundlig skildring av homiletikens utveckling genom kristendomens historia.²³ Brilioth finner i nya testamentets texter tre grundmoment i kristen predikan. Ett typiskt exempel på predikan från den allra tidigaste kristendomen porträtteras i berättelsen om hur Jesus predikar i Nasarets synagoga (Luk 4:14-30).²⁴ De tre momenten kallar Brilioth det liturgiska, det exegetiska och det profetiska. Brilioth menar att Jesu ord i bibelstället ger "... legitimitet åt också den kristna traditionen att stå i den profetiska succesionen." Vidare påpekar han dock den uppgift som således tillkommer: att utlägga texten på ett sådant sätt, att "skriftens Herre och profetians fullkomnare framträder som den närvarande läraren och Herren, som den som ger åt varje text dess tolkning, dess adress till varje tid och ort, med ett ord – dess evighetshalt."²⁵

Det liturgiska grundmomentet

Brilioth noterar att Jesus predikar inom gudstjänsten som del i en liturgi.²⁶ Om detta är genomgående i evangelierna går att problematisera, men utgångspunkten är att Jesus stundom faktiskt predikade inom ramen för en judisk gudstjänst.

Anne-Louise Eriksson beskriver predikan i svenskkyrklig tradition i termer av "literacy". Liksom Brilioth visar hon på betydelsen av att predikan utspelar sig inom ramen för en gudstjänst. Eriksson skriver att gudstjänsten rituellt gestaltar ett möte mellan Gud och människor, och att kontexten "präglas av en föreställning om att människan står inför Guds ansikte, tilltalad av Gud." Hon menar att föreställningen innefattar att gudstilltalet når människorna, kanske främst genom textläsning och predikan.²⁷

Om detta är fallet bör predikan eller förkunnelsen genomföras med stor varsamhet och noggrannhet. Relevanta frågor blir vem det är som förkunnar, vilken tradition predikanten bär, stämmer denna överens med Svenska kyrkans tro osv. Jag tror likt

²³ Bexell, *Yngve Brilioth*, 8.

²⁴ G. W. Lathrop, *The Pastor: a spirituality* (Minneapolis: Augsburg Fortress, 2006), 41.

²⁵ Y. Brilioth, *Predikans historia* (Lund: Gleerups, 1945), 7-9.

²⁶ Brilioth, *Predikans historia*, 7.

²⁷ A-L. Eriksson, *Att predika en tradition: om tro och teologisk literacy* (Lund: Arcus Förlag, 2012), 122f.

Eriksson att den som kommer till gudstjänsten bär föreställningen att gudstjänsten åtminstone till del är ett gudsmöte, och att förkunnelsen på något sätt har sin inspiration i Guds ord.

Det exegetiska grundmomentet

Brilioth noterar att Jesus predikade utifrån och med förankring i ett utvalt textställe. Han menar att denna förankring är den väsentligaste garantin för en ”religiös halt” i förkunnelsen. Saknas denna förankring, menar han – ”finnas väl städse risker för urspårande”.²⁸

Detta exegetiska grundmomentet kan tyckas vara en självklarhet då kyrkohandboken klart och tydligt uttrycker att ”predikan utgår från en eller flera av upplästa texterna.”²⁹ Trots detta har Anne-Louise Eriksson i sin studie *att predika en tradition* visat att så kallad ”textlös predikan” är allt annat än ovanlig. Hon ser en problematik i att förkunnelsen enbart vidrör, för resonemang oberoende av eller helt överger bibeltexten. I en sådan situation representeras traditionen snarare av prästen än av bibeln, och ett levandegjort kanon blir svårt att uppnå.³⁰

När jag läser Eriksson inser jag att förkunnelse i ett evangeliskt gudstjänstliv kräver relativt gedigna kunskaper i kristen teologi. Detta för att på ett trovärdigt sätt kunna relatera de bibliska berättelserna till vår moderna verklighet, utan att för den sakens skull tappa den historiska, teologiska förankringen.

Det profetiska grundmomentet

Brilioth noterar hur Jesus talar med gudomlig auktoritet i nuet och hur predikan gör den historiska uppenbarelsen till en ”närvarande, dynamisk verklighet.”³¹

Som jag uppfattar det handlar detta moment om den trovärdighet som kommer av egen tro och övertygelse. Ett budskap blir bara verkligt närvarande om den som förmedlar det står bakom det och känner starkt för det. Detta moment ställer krav på

²⁸ Brilioth, *Predikans historia*, 7.

²⁹ *Den svenska Kyrkohandboken*, 14.

³⁰ Eriksson, *Att predika en tradition*, 126-127.

³¹ Brilioth, *Predikans historia*, 7.

förkunnarens upplevda samhörighet med den tro och den församling hon/han sluter sig till.

För den teoretiska modellen bör den del som kallas credo ägnas särskild uppmärksamhet. Trosbekännelsen eller ”credo” kan uppfattas tjäna en rad olika syften. Pehr Edwall beskriver några uppfattningar som bär relevans för mitt resonemang. Han pekar på G Menschings synsätt, där credo blir församlingens gemensamma förpliktande att bära den kristna tron. Han hänvisar således till R Otto som menar att, till den apostoliska och den nicenska trosbekännelsen, alternativa bekännelser möjligen kunde användas. Självt menar Edwall att credo bör uppfattas som en sammanfattning av den kristna tron i lovsångens form för Guds frälsargärningar, och att församlingen bör delta aktivt i den.³²

Förutom kollektiv läsning av den apostoliska eller nicenska trosbekännelsen förekommer sjungna alternativ. Som exempel lyfter Stephan Borgehammar fram Christina Löwenstams dikt *jag tror på en Gud*, som utgör texten till sv. Ps. 766. Han menar att den, trots dess uppbygglighet, faktiskt inte innehåller något specifikt kristet innehåll och att den därför inte duger som uttryck för församlingens gemensamma tro.³³

Tanken på credot som församlingens gemensamma handling löper genom alla dessa röster. Möjligen kan, som Otto föreslår, ett alternativ till de kanoniska bekännelserna användas, men vi bör lägga vikt vid Menching, Edwall och Borgehammars trestämmiga konstaterande – bekännelsen skall vara en sammanfattning av den kristna tron.

³² Edwall, *Gudstjänstens motiv*, 84.

³³ Borgehammar, ”Stoppa plågsamma gudstjänstförsök”, 6.

Måltiden

Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv utkom 1926 och fick stort inflytande på svenskt kyrkoliv och blev en standardbok för liturgisk teologisk forskning.³⁴ I boken redogör Brilioth bland annat för vad han kallar för huvudmoment i det äldsta nattvardsfirandet – teman som genom historien kommit att genomsyra den del av mässan som kallas måltiden. Till att börja med talar han om fyra sådana moment: tacksägelse, gemenskap, åminnelse och offer. Dessa fyra menar han omfattas av ett femte huvudmoment, nämligen mysteriet – ”som binder dem samman och enar nattvardsbord.”³⁵

Brilioths idé om dessa fem huvudmoment har i Sverige under 1900-talet haft mycket stor genomslagskraft, både vid universiteten och i kyrkliga sammanhang.³⁶ Brilioth menar att bevarandet av huvudmomentens fullhet och inbördes harmoni är nyckeln till en obruten förbindelse med evangeliet.³⁷

Vi skall nu stifta bekantskap med Brilioths huvudmoment och se huruvida vi kan utläsa dessa huvudmoment även ur den nuvarande kyrkohandboken.

Tacksägelsens huvudmoment

Det grekiska ordet för tacksägelse är ”eucharisti’a” (ευχαριστία), ett ord som genom kyrkohistorien fått benämna nattvarden som helhet. Detta ger intrycket att tacksägelsen, vad den nu innebär, bör utgöra en mycket central del i mässans tematik. Klart är att momentet handlar om att uttrycka tacksamhet inför Gud, men Brilioth visar hur skälet bakom tacksägelsen i historien varierar mellan att betona skapelsen och att betona frälsningen och försoningen.³⁸

Tacksägelsemomentet kan enkelt läsas ur Högmässans måltidsdel. Detta är tydligt i lovsägelsens inledning (Sursum corda):

PRÄST Tacka Gud vår Herre.

³⁴ Bexell, *Yngve Brilioth*, 8.

³⁵ Y. Brilioth, *Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv* (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1926), 52.

³⁶ Bexell, *Yngve Brilioth*, 155-156.

³⁷ Brilioth, *Nattvarden*, 87.

³⁸ Brilioth, *Nattvarden*, 58.

FÖRSAML Allena han är värd vårt tack och lov.³⁹

Att tacksägelsen i Svenska kyrkans högmässa betonar Jesu frälsande och försonande gärning framgår av den prefation som följer, tex ”Allmän prefation”:

PRÄST Han är det levande brödet
 som kommit ned från himmelen för att ge världen liv.⁴⁰

Tacksägelsemomentet fortsätter att genomsyra måltiden. I nattvardsbönen bekräftas ytterligare att tacksägelsen riktar sig mot frälsningen:

PRÄST Vi tackar dig,
 som sände din son för att frälsa världen.⁴¹

Den avslutande tackbönen följer samma mönster med tillägget att tacksägelsen även syftar till sakramentet som guds gåva till kyrkan:

PRÄST Vår Gud och Fader, vi tackar dig som genom din Son Jesus Kristus har instiftat denna heliga nattvard till vår tröst och salighet.⁴²

Enl. Den Svenska Kyrkohandboken behöver det inte nödvändigtvis vara prästen som läser tackbönen. Dessutom kan bönen vara fritt formulerad.⁴³ Vi skall senare se att detta öppnar en möjlighet för kyrkokören.

Gemenskapens huvudmoment

Brilioth menar att idén om gemenskap är av fundamental betydelse för urkristet nattvardsfirande.⁴⁴ Begreppet innefattar både den gudstjänstfirandes gemenskap med

³⁹ *Den svenska kyrkohandboken*, 17.

⁴⁰ *Den svenska kyrkohandboken*, 120.

⁴¹ *Den svenska kyrkohandboken*, 124.

⁴² *Den svenska kyrkohandboken*, 138.

⁴³ *Den svenska kyrkohandboken*, 20.

Gud och den gemenskap som råder mellan deltagarna. Enligt Brilioth hör det till nattvardens egenart att gemenskapen med Gud är ”ouplösligt förbunden med gemenskapen med bröderna”, varför dualism enbart råder när de två gemenskaperna analytiskt särskiljs. Gemenskapen mellan gudstjänstfirandet, menar Brilioth, satte en prägel på nattvardsfirandet i fornkyrkan, medan gemenskapen med Gud ”för sig under mysteriets aspekt”. Den gemensamma måltiden har en djupt symbolisk karaktär. Instiftelseorden ställer ”den handlande i åtnjutandets mitt, att binda samman deltagarnas inbördes gemenskap med deras Herres självutgivande offer”.⁴⁵

Tydligast kan vi utläsa gemenskapsmomentet i det faktum att liturgins formuleringar hela tiden uttrycks i 1:a person plural – gudstjänstens ständiga ”vi”. På det sättet är gemenskapen genomgående språkligt närvanade. I övrigt blir gemenskapen definierad i brödsbrytelsen där församlingen svarar till prästens konstaterande – att nattvardsbrödet är ”en delaktighet av kristi kropp”:

FÖRSAML Så är vi, fastän många, en enda kropp,
 ty alla får vi del av ett och samma bröd.⁴⁶

Därefter följer fridshälsningen (Pax), där gudstjänstfirarna hälsar varandra för att sedan övergå i att tillsammans sjunga O Guds Lamm (Agnus Dei), där man ber om Guds frid och förbarmande. Detta knyter an till Brilioths ide om ett gemenskapsmotiv – församlingens gemenskap konstitueras kring Guds mysterium, det yttersta offret på Golgata.

Åminnelseens huvudmoment

Brilioth påpekar att åminnelsemomentet spelat en väsentlig roll i fornkyrkans nattvardsfirande. Det handlar om Kristi åminnelse och särskilt åminnelsen av hans död och uppståndelse. Han menar att åminnelseens själva ”[upp]byggnad utgör ett monument över kristendomens historiska struktur”. Brilioth menar att åminnelsetanken fanns närvarande i den första församlingens nattvardsuppfattning.⁴⁷

⁴⁴ Brilioth, *Nattvarden*, 65.

⁴⁵ Brilioth, *Nattvarden*, 62.

⁴⁶ *Den svenska kyrkohandboken*, 19.

⁴⁷ Brilioth, *Nattvarden*, 72.

Jag ser Brilioths idé som nära sammankopplad med gemenskapsmomentet, men med en historisk prägel – kyrkans liv sätts in i ett närmast eskatologiskt sammanhang med utgångspunkt i Jesu död och uppståndelse. Åminnelsen är ett moment som knyter samman kristna som i alla tider firat mässa med det mysterium som är själva orsaken, ritens yttersta causa. Givetvis blir åminnelsemomentet mest påtagligt i nattvardsbönen som i princip definierar den gudstjänstfirande församlingens förhållande till mysteriet:

PRÄST Detta är min kropp
 som blir utgiven för er.
 Gör detta till min åminnelse.
 (...)
 Denna kalk är det nya förbundet genom mitt blod,
 som blir utgjutet för många,
 till syndernas förlåtelse.
 Så ofta ni dricker av den,
 gör det till min åminnelse.⁴⁸

Offrets huvudmoment

Brillioth förnekar inte att offerertänkens primitiva föreställningar letat sig in i kristen tro och gudstjänst, men menar att det i kristen tanke enbart finns ett offer - ”Golgata offer”.⁴⁹

Kristendomens gemenskapsmåltid stammar ur den judiska offermåltiden varur den hämtat en rik symbolik och bildvärld. Således har Golgata offer en bakgrund i gammaltestamentliga föreställningar som gör det svårt att urskilja mässoffrets äldsta historia. Instiftelseberättelserna framställer Jesu död som ett offer: ”min kropp som är utgiven för er” och ”mitt blod som är utgjutet för er”⁵⁰. Brillioth menar att framställningens föremål är offret på Golgata, ”både i Jesu egen handling och i kyrkans upprepande därav”, och att det utgör en ofrånkomlig evangelisk kärna i nattvardens

⁴⁸ *Den Svenska Kyrkohandboken*, 124.

⁴⁹ Brillioth, *Nattvarden*, 79.

⁵⁰ *Den Svenska Kyrkohandboken*, 124.

offertanke. Således innefattar den kristna offertanken inget offer i egentlig mening, utan består i bön och lovsång.⁵¹

Brillioths idé bekräftas till stor del i tillredelsens inledande ord:

PRÄST Herre, av ditt ger vi åt dig.

 Tag emot oss och våra gåvor för Jesu Kristi skull.⁵²

Det är till åminnelse av Jesu offer nattvardsgåvorna (vilka symboliserar kristi kropp och blod) bärs fram till altaret. Nattvarden är alltså i symbolisk mening ett återskapande eller ett ”reenactment” av Golgata offer. Vid sidan om detta görs också plats för bön och lovsångsoffer i lovsägelsen (Sursum corda), helig (Sanctus) och tackbönen. Samtliga dessa moment ämnar uppmärksamma och spegla åminnelsen av offret på Golgata.

Mysteriets huvudmoment

Brilioth visar hur kristendomen tidigt identifierades i termer av mysterium.⁵³ Han uttrycker hur mysteriet i kristen kult ”upplever sin Herres och Frälsares närvaro”⁵⁴ som identisk med evangeliets historiska gestalt och dock löst från tid och rum, upplever hans fullandade gärning och genom att, i forening med sina bröder i tron, inga i gemenskap med honom blir delaktig av den frälsning han vunnit.” Han menar att mysteriets huvudmoment väl bevarats i Svenska kyrkans gudstjänst och att nya reformer måste utgå ifrån en bibehållen distans inför nattvardsbordets hemlighet.⁵⁵ 1986 års kyrkohandbok var en reform Brilioth aldrig fick vara med om, och momentets närvaro är inte självklar. Ett vanligt förekommande avslutande tillägg till handbokens nattvardsböner är: ”Stort är trons mysterium”, men detta tillägg är varken utskrivet i handboken eller särskilt tydligt. Å andra sidan kan man hävda att de andra huvudmomenten tillsammans utgör grunden för ett mysteriets huvudmoment, och att detta är centralt och genomsyrar hela nattvardsfirandet.

⁵¹ Brilioth, *Nattvarden*, 80-81.

⁵² Den svenska kyrkohandboken, 17.

⁵³ Brilioth, *Nattvarden*, 88.

⁵⁴ Brilioth tar inte här ställning till diskussionen om realpresens. Hans avseende är generellt.

⁵⁵ Brilioth, *Nattvarden*, 418.

Sammanfattning

Jag nu visat hur det fornkylrkliga nattvardsfirandets huvudmoment som Brillioth föreslår faktiskt ekar i den liturgiska ordning som formuleras i handboken. Tillsammans konstituerar tacksägelsens, gemenskapens, åminnelsens och offrets huvudmoment mysteriets, som genomsyrar hela måltiden. Den ”obrutna förbindelse med evangeliet” som Brillioth menar följer av en balans mellan huvudmomenten⁵⁶ går teoretiskt definitivt att skönja i Svenska kyrkans högmässa. I min modell över körens medverkande i Svenska kyrkans högmässa kommer därför huvudmomentens fulla harmoni, både teoretiskt och praktiskt, att utgöra ett ideal.

⁵⁶ Brillioth, *Nattvarden*, 87.

Avslutningen

Det avslutande momentet i Svenska kyrkans gudstjänst rubriceras i den nu gällande svenska kyrkohandboken från 1986 *Avslutning*. Rubriken antyder att momentet är avrundningen efter det väsentliga, Ordet och Måltiden. I det nya handboksförslaget (Svenska kyrkans utredningar 2012:2) har rubriken ersatts med *Sändning*. Ninna Edgardh diskuterar det teologiska innehåll den nya rubriken antyder. Till att börja med skriver hon att den nya rubriken tillsammans med den för gudstjänstens inledande moment (*Samling*) riktar uppmärksamheten mot förhållandet mellan vardag och gudstjänst.⁵⁷

Sändning är ett begrepp som åtminstone för mig lätt förknippas med mission. Edgardh hänvisar till Shattauer som förespråkar en syn på gudstjänsten som innebär att gudstjänstfirarna både är subjekt och objekt för mission – subjekt beträffande den förkunnelse som utgår från den upplevda liturgin och objekt i egenskap av att vara kyrka. Församlingen bedriver mission genom att fira gudstjänst i världen.⁵⁸ I detta får församlingen en viktig roll, varför Edgardh menar att om Ord och Måltid är två grundpelare i kristet gudstjänstfirande, så är församlingen en tredje. Dessutom påpekar hon att kristen gudstjänst aldrig varit en sluten och inåtvänd rit enbart för de som deltar i den. Därför talar hon även för en fjärde grundpelare i gudstjänstens riktning utåt mot den skapelse som ”väntar på Gud”. Denna fjärde grundpelare kommer, menar hon, till särskilt uttryck i sändningen.⁵⁹

Tanken på en ”brygga mellan gudstjänst och vardag” återkommer hos Ekenberg som ett möjligt tema. Han föreslår även andra riktningar som en rekapitulation (resumé eller sammanfattning) av det som firats, eller en eskatologisk framåtblick. Vad gäller avslutande musik påpekar Ekenberg dess stora betydelse i egenskap av sista intryck från gudstjänsten.⁶⁰

Det borde därav vara av betydelse att eventuell avslutande musik inte bryter mot den riktning gudstjänsten haft.

⁵⁷ Edgardh, *Från vardag till vardag*, 85.

⁵⁸ Edgardh, *Från vardag till vardag*, 89.

⁵⁹ Edgardh, *Från vardag till vardag*, 101.

⁶⁰ Ekenberg, *Det klingande sakramentet*, 56.

Var?

Det gudstjänstrum i vilket kören tar uttryck kan gestaltas på många olika sätt. I detta arbete har jag valt att utgå ifrån ett vanligt förekommande kyrkorum, där församlingen huserar i ett skepp som leder fram till ett kor. Möjligen skiljs skeppet och koret åt av ett tvärskepp som sträcker sig åt söder och norr. I rummet finns en orgelläktare.

Gudstjänstrummet består av en rad liturgiska utrymmen varifrån gudstjänstfirandet sker och centra varifrån gudstjänsten leds.⁶¹ En protestantisk kyrkobyggnad definieras av att dess arkitektur söker framhäva Ordet och församlingens kommunionfirande. Jag räknar det som centralt även i Svenska kyrkan.

Koret

Latinets "Sanctuarium" benämner koret som en "plats för det heliga". Utrymmet utgör ofta gudstjänstrummets östliga ände, mot vilken gudstjänsten traditionellt har sin riktning. I koret huserar vanligen ett eller flera liturgiska centra varifrån gudstjänsten leds.⁶²

Under 1900-talet förändrades i Sverige förutsättningarna för koret som liturgisk arena nämnvärt då altaret på många håll flyttades ut från östväggen för att mässan skulle kunna firas versus populum. Gunnar Rosendahl visade hur ett sådant fristående altare stärkte kyrkorummets karaktär som ett rum för den gudstjänstfirande församlingens mässfirande.⁶³

Förutom altaret händer det att även dopfunt och ambo huserar i koret. Sådan placering gör att i princip hela gudstjänsten leds från altaret.

Ulf Samuelsson förespråkar framför annat att kören placeras i koret. Han menar att man bör underlätta körens medverkan i gudstjänsten utan några onödiga förflyttningar som stör gudstjänsten. Argumentet har sin kärna i att kördeltagarna aktivt ska kunna

⁶¹ J. F. White, *Introduction to Christian Worship* (Nashville: Abingdon Press, 2001), 86

⁶² White, *Introduction to Christian Worship*, 86.

⁶³ G. Weman, *Nutida gudstjänst och medeltida kyrkorum* (Skellefteå: Artos & Norma bokförlag, 2006), 298-301.

delta i mässan. Han menar dock att kören inte får skymma altaret, som utgör liturgins centrum. Kören kan, om utrymme finns, husera bakom altaret.⁶⁴

Samuelsson lyfter fram fördelen med en körplacering i koret, men uppmärksammar inte den problematik som uppstår i samband med en sådan placering. Martin Modeus har uppmärksammat scenperspektivet som ett av de vanliga ”systemfel” som hämmar gudstjänsten. Han skriver att scenen är ett av det moderna mediasamhällets främsta attribut, och spänningen mellan producenter och konsumenter ett grundperspektiv. Det är rimligt att anta att det scenperspektiv som existerar i det offentliga är starkt hos de människor som kommer till kyrkan. Dessutom är kyrkorummet ofta utformat på ett sätt som bäddar för scenperspektivet.⁶⁵ Ekenberg skriver att ”körsångens framväxt i kristen gudstjänst i väst historiskt hör intimt samman med att en modell för gudstjänstfirandet växte fram som i första hand ’heligt skådespel’ med församlingen som enbart åhörare och åskådare”. Han påpekar hur kyrkosångsrörelsen under 1900-talet betonat körens samverkan med resten av gudstjänstfirarna.⁶⁶

Med dessa resonemang i beaktning skymtar vi en svår balansgång mellan å ena sidan körens praktiska deltagande i gudstjänsten och å andra sidan dess förhållande till den övriga församlingen. Jag menar att denna problematik är nära kopplad till körens självbild – om den har en stödjande eller en ledande funktion.

Tvårskeppet

Inte alla gudstjänstrum innefattar vad som brukar benämnas ett ”tvårskepp”, där långhuset möter två eventuella korsarmar. För utrymmet mellan skeppet, där församlingen har sina sittplatser åtskiljda av olika typer av gångar och koret tycks inte finnas något allmänt begrepp. Således använder jag uttrycket ”tvårskepp” om platsen, både när kyrkorummet innefattar korsarmar, och när den endast utgör en yta mellan kor och skepp.

Uppenbara praktiska finnesser med ett sådant utrymme är att det öppnar för en central placering av kören, utan att riskera att skymma kor och altare.

⁶⁴ U. Samuelsson, ”Rum för levande musik” i *Kyrkorummet – kulturarv och gudstjänst* (utg. P. Bexell & G. Weman; Skellefteå: Artos & Norma bokförlag, 2008), 323-329.

⁶⁵ Modeus, *Mänsklig gudstjänst*, 163.

⁶⁶ Ekenberg, *Det klingande sakramentet*, 85.

Skeppet

Skeppet utgör vanligen kyrkorummets största yta. Församlingen kan sitta i kyrkbänkar, stolar eller på golvet, ordnade på sådant vis att en eller flera gånger leder fram mot altaret. Skeppet erbjuder framförallt två alternativ för placering av kyrkokör. Den första är i processionståg. Ordet procession kommer från latinets "processio" - rörelse framåt. Processionen har givetvis en praktisk funktion då det handlar om att förflytta sig i kyrkorummet, men den kan också beskrivas som teoforisk i det att inventarier med stort symbolvärde t.ex. processionskors, nattvardsgåvorna och bibeln visas upp för församlingen. I Svenska kyrkan bärs korset längst fram för att symbolisera en vandring med Kristus. Det är en symbolik som måste ses som central. Processionens uttalade syfte i Svenska kyrkan är att inleda gudstjänsten och utgöra ett uttryck för att "gå framåt".⁶⁷ Processionen kan alltså sägas bestå av rörelse och symbolik. Även andra processioner kan förekomma. Ett vanligt exempel är evangelieprocessionen i vilken evangelieboken förs ut i någon av skeppets gånger varifrån evangelietexten sedan läses.

Det andra alternativet är att låta kören sitta tillsammans med den gudstjänstfirande församlingen, utspridda eller koncentrerade till förutbestämd plats.

Läktaren

Kyrkans läktare tillkommer från början för att kyrkorummet ska rymma fler människor. Dess varande har därav först och främst praktiska orsaker. Detsamma gäller placeringen utav orgeln. Huruvida placeringen främjar orgelns klang och funktionalitet vill jag inte spekulera i, men placeringen lämnar mer plats i övriga kyrkorummet. Det kan dock konstateras att orgeln i denna position inte övertar någon visuell uppmärksamhet från koret och det övriga kyrkorummets liturgiska centra, samtidigt som den fortfarande är fullt funktionell beträffande sitt syfte att ackompanjera gudstjänsten.

Samuelsson lyfter fram ett viktigt argument mot en placering av kören på läktaren. En sådan avskild placering kan hämma kördeltagarnas sikt och möjlighet att aktivt delta i gudstjänsten.⁶⁸

⁶⁷ Svenska kyrkans hemsida 9/1 2013. URL: <http://m.svenskakyrkan.se/?di=864873>

⁶⁸ Samuelsson, "Rum för levande musik", 323-329.

Andra ytor

Genom att ta bort ett antal bänkar längst bak i kyrkorummet har man på flera håll lyckats skapa vad Gunnar Weman kallar en ”**förhall**”. Han menar att orsaken till denna typ av förändring var en önskan om att förmedla en allmänt välkomnande atmosfär. Fördelen med en förhall är att den utgör utrymme för gemenskap och samtal efter gudstjänsten - Nackdelen, menar Weman, att den bryter kyrkorummets sakralitet.⁶⁹

De **vapenhus** som i många fall utgör kyrkorummets entré eller farstu tjänar idag oftast som garderober eller plats för information. Vapenhuset är ett separat rum och ett utrymme mellan gudstjänstrummet och samhället utanför.

Utanför kyrkorummets gräns finns möjligen en kyrkogård. Utanför kyrkogårdens gräns finns garanterat ett samhälle, ett grönområde eller en åker. Eftersom gudstjänsten till sin helhet inte nödvändigtvis behöver utspela sig i kyrkorummet vill jag också nämna **skapelsen**, den verklighet kyrkan och församlingen verkar i. Pilgrimsvandringar, friluftsgudstjänster och fackeltåg är exempel på liturgier som helt eller delvis rör sig utanför det traditionella kyrkorummet.

⁶⁹ Weman, *Nutida gudstjänst och medeltida kyrkorum*, 303.

Hur?

I de föregående två avsnitten har gudstjänsten behandlats ur två perspektiv, dess grundläggande mönster och det rum där den tar plats. För att kunna besvara mina frågeställningar behövs mallar eller koncept som söker förklara kyrkokörens funktion inom ramen för den kristna gudstjänsten. James F. White observerar och reflekterar över fyra vanliga koncept, och jag ska börja med att redogöra för dessa. Därefter skall jag också kort betrakta en ny term, ”körskap”, som i framtiden skulle kunna få konsekvenser för diskursen.

Att skapa stämning och atmosfär

Till att börja med kan kören fungera som ett estetiskt bidrag till stämning och atmosfär. Texternas betydelse blir för funktionen mindre viktiga, kanske kan de till och med vara oöversatta, teologiskt banala, eller författade utan teologisk medvetenhet. Körmusiken blir då en bakgrund för personlig hängivelse och tysta liturgiska rörelser som t.ex procession.⁷⁰

Att leda församlingssång

Ett andra alternativ är att låta körens uppgift vara att leda församlingssång. Körmedlemmarna är musikaliskt tränade till skillnad från större delen av församlingen. Dessutom producerar de volym och harmoni som förenklar församlingssången, särskilt när hymnerna inte känns igen av församlingen. Risker med konceptet är att kören, istället för att stödja församlingssången, ersätter den.⁷¹

Att förkunna

I det tredje konceptet fungerar kören som förkunnare genom att recitera bibliska passager eller i någon utsträckning sjunga en text som likt predikan utlägger skriften.

⁷⁰ White, *Protestant worship and Church Architecture*, 186.

⁷¹ White, *Protestant worship and Church Architecture*, 187.

Ett problem med konceptet är att det ställer höga krav på textens tydlighet och exegetiska innehåll. White menar att denna funktion skulle möjliggöras om man enbart sjöng verk som höll sig inom en given standard. Han ger exemplet "limiting anthems to the words of Holy Scripture or of the Book of Common Prayer".⁷² I Svenska kyrkan kunde detta möjligen motsvaras av att bara sjunga texter hämtade ur bibeln och bekännelseskriterierna.

Att frambära offer

White menar att det främsta konceptet för körens funktion i gudstjänsten är kören som frambärare av lovsångsoffer. Faran med denna funktion, menar han, består i risken att församlingssången alltmer skulle bytas ut mot körsång. Det skulle vara en professionalisering som skulle lämna gudstjänstfirande än mer passiva. Offertanken ställer inget krav på musikalisk talang, utan bygger på att göra en insats efter egen förmåga, vilket betyder att hela församlingen likväl skulle kunna delta aktivt, och inte bara en musikalisk elit.⁷³

Körskap?

I årets utgåva av Svenskt Gudstjänstliv skriver Sune Fahlgren en artikel som behandlar frikyrkliga sånggrupper. Han implicerar att man skulle kunna tala om "körskap" i kyrkan på samma sätt som man talar om föräldraskap i en familj eller ledarskap i organisation.⁷⁴ Än är det tidigt att säga vart en sådan diskussion skulle kunna leda, men det är en intressant och nämnvärd linje i förhållande till detta arbete. Vad skulle hända om kören utgjorde ett körskap i liturgin, såsom prästerna utgör ett prästerskap? Vilken roll skulle körskapet ha? Skulle kören identifiera sig som del av den gudstjänstfirande församlingen?

⁷² White, *Protestant worship and Church Architecture*, 187f.

⁷³ White, *Protestant worship and Church Architecture*. 188.

⁷⁴ S. Fahlgren, "Från blandad sång till lovsångsteam. Historiska och teologiska perspektiv på frikyrkliga sånggrupper" *Svenskt Gudstjänstliv* 88 (2013), 29-30.

En teoretisk modell

Vi har nu nått fram till uppsatsens huvuddel. I föregående delar har jag redogjort för tre variabler:

- Ordet som den grundläggande struktur liturgin följer över tid.
- Kyrkorummet som det rum i vilket litugin utspelar sig.
- Kyrkokören som aktör med liturgisk funktion.

Jag menar att samtliga variabler har både teologiska och praktiska konsekvenser som bör ställas mot varandra om vi på allvar skall diskutera och reflektera över hur kören kommer till och kan komma till uttryck i gudstjänsten och i kyrkorummet. Den modell som nu följer bygger på hypotetiska resonemang utifrån de variabler som tidigare diskuterats. Det är en teoretisk modell som får praktiska konsekvenser.

I praktiken presenteras modellen enligt ett korsschema, där Ordets fyra huvudsakliga delar ställs mot möjliga placeringar i kyrkorummet. I 20 paragrafer analyseras körens möjliga funktioner utifrån givna moment och positioner i gudstjänsten.

Nedan följer en grafisk tabell över modellen. Den fungerar som översikt och innehållsförteckning till de diskussioner som följer.

	<i>Inledningen</i>	<i>Ordet</i>	<i>Måltiden</i>	<i>Avslutningen</i>
Kor	1.1	2.1	3.1	4.1
Tvårskepp	1.2	2.2	3.2	4.2
Skepp	1.3	2.3	3.3	4.3
Läktare	1.4	2.4	3.4	4.4
Ann. plac	1.5	2.5	3.5	4.5

1.1. Kören i koret under inledningen

Samlingens teologiska betydelse kan hävdas bestå i att konstituera en gudstjänstfirande gemenskap genom bot, bön och lovsång. Med denna utgångspunkt blir en körplacering i koret problematisk på flera punkter. Om samlingen i praktiken tydliggör och etablerar de olika roller som interagerar i liturgin bör medvetenhet och tydlighet prägla körens medverkan. Placeringen gör tydligt ett scenperspektiv där kören framstår som huvudakt och övriga församlingen som åskådare. En sådan konsekvens hamnar i konflikt med samlingens gemenskapstema och verkar istället i linje med den underhållande roll kören har i samhällets övriga kulturliv. Frågan är om gudstjänsten likt konserten ska vara ett kulturevenemang, eller om den ska vara något annat. Min uppfattning är att gudstjänstens gemenskap skall konstitueras - inte kring kören utan kring Kristus, vilket för mig till en annan problematik: att kören i koret riskerar stjäla uppmärksamhet från korets altare och övriga symboler som visar på gudscentrering. Jag menar därför att detta körbruk slår hål, både på den gemenskap och den gudscentrering samlingen ämnar konstituera.

1.2. Kören i tvärskeppet under inledningen

Om det finns utrymme för kören i ett tvärskepp kan en sådan placering vara en god idé. Kören antar inte någon uppenbar producentroll. Samtidigt får den inta en från församlingen avskild position som markerar kören som en aktör med särskilda liturgiska funktioner. Visuellt lämnar kören uppmärksamhet åt liturgiska centra och en eventuell procession, utan att körens möjlighet att musicera påverkas. Att tänka sig att kören härifrån *skapar stämning och atmosfär* utgör en möjlighet om det framförda verket inte gör några andra anspråk. Detta förutsätter att det framförda verket sätter musikalisk gestaltning främst och avstår från exegetiskt eller teologiskt komplicerad lyrik. Om kören ackompanjerar en procession kan kören förstärka den teoforiska ”vandring med Kristus” som gestaltas i processionen genom att framföra verk som ökar förståelsen för den symbolik den liturgiska handlingen avser.

Ett annat alternativ är att låta kören *leda församlingssång*. Detta förutsätter att församlingen känner till den psalm eller sång som skall sjungas. I det fallet bidrar kören med både styrka och klangrikedom till församlingssången. Till exempel kunde kyrie och gloria med fördel ledas av kören i form av växelsång med övriga

församlingen. Fördelen med dessa partier är att församlingens traditionella svar (t.ex. ”Herre förbarma dig”) är korta och därför kan få en okomplicerad och repetitiv musikalisk dräkt. Den ständiga risken med att tillskriva kören en ledande funktion är att föramlingen om den inte känner till psalmen/sången fullkomligt överröstas och ersätts av kören. Detta öppnar för ett scenperspektiv där församlingen reduceras till åhörare.

1.3. Kören i skeppet under inledningen

En placering i skeppet lämnar två praktiska alternativ. Å ena sidan kan kören från bänkarna *skapa stämning och atmosfär* genom att ackompanjera processionen, och å andra sidan kan kören delta i processionen. Även i detta fall kan samma funktion tillskrivas. Alternativt kan kören *frambära offer* i samband med att nattvardsgåvorna bärs fram.

Inledningen handlar till del om att konstituera gemenskap och definiera de deltagandes olika roller i gudstjänsten. Om kören finner plats i bänkarna tillsammans med resten av gudstjänstdeltagarna och fungerar stödjande genom att *leda församlingssång* blir lovsången starkare och mer klangrik. Detta torde leda till en starkare upplevelse och kanske en större känsla av gemenskap då gränsen mellan kör och övrig församling blir mindre tydlig.

1.4. Kören på läktaren under inledningen

Ett preludium framfört av kören från läktaren är fullt möjligt. Kören stjälar ingen visuell uppmärksamhet utan låter koret och altaret vara gudstjänstens riktning. Kören kan *skapa stämning och atmosfär* på samma villkor som beskrivet i 1.2.

Ett praktiskt problem kan uppstå i samband med platsbrist på läktaren, å andra sidan är placeringen oerhört praktisk om kören skall ackompanjeras av orgel: ett samspel som underlättas mycket genom att man i stor utsträckning undviker efterklangspromatik. Ett problem uppstår dock i och med körens avskildhet från övriga församlingen. Detta kan bidra till att körens känsla av delaktighet minskar. Inledningen handlar som tidigare nämnt om samling och att konstituera gemenskap. Det är viktigt att körsångarna känner sig delaktiga.

1.5. Kören på annan plats under inledningen

Jag finner inga andra uppenbara alternativ till körens placering under inledningen. Skulle kören placeras på annan plats bör detta göras med ett gemenskapsmotiv i åtanke. Kören är också deltagare i gudstjänsten och bör utöver att känna sig som körsångare också känna sig som gudstjänstfirare. Gemenskapen konstitueras genom församlingens bön, bot och lovsång, och därför bör även körsångarna i största möjliga utsträckning kunna delta i dessa moment.

2.1. Kören i koret under Ordet

Ordets gudstjänst präglas av förkunnelse i form av textläsningar och predikan. Det finns ingen i handboken utskriven restriktion kring vem som får läsa gammaltestamentlig text, episteltext och evangelietext i Svenska kyrkans gudstjänst. Eftersom texterna ofta läses från ambon, ett av korets eller tvärskeppets liturgiska centra, ser jag en öppning för kören **att förkunna** från koret under ordets gudstjänst. Dessutom säger handboken att körsång kan förekomma både i samband med läsningarna och före predikan.⁷⁵ Detta kräver att den sång som framförs hämtar sin lyrik från den bibliska passage som ingår i söndagens läsning. I sådant fall ser jag inget hinder då kören liksom vilken läsare som helst tydligt måste gestalta texten så att hela församlingen hör.

Skulle kören förkunna i bemärkelsen ”utlägga” blir det hela genast mer komplicerat. För att som icke prästvigd få predika i en svenskkyrklig församling krävs biskops eller kyrkoherdes medgivande (*venia concionandi*). Jag ser ingen principiell skillnad mellan lekmannens predikan och körens framförande av ett verk med lyrik av utläggande natur. Körsångarna och dess ledare bör inte i egenskap av kör vara befriade från denna restriktion – detta på grund av utläggandets komplexitet och krav på teologisk reflektion. Om det däremot finns en koral som följer predikans tema i den svenska koralboken skulle kören kunna komplettera utläggningen genom att framföra denna. Även i detta fall blir funktionen **att förkunna**.

I handboken nämns att körsång kan förekomma efter en läst trosbekännelse.⁷⁶ Vi har sett att credot, trosbekännelsen, syftar till att vara den gudstjänstfirande församlingens bekännelse till en sammanfattning av den kristna tron. Om en sådan

⁷⁵ *Den svenska kyrkohandboken*, 13-14.

⁷⁶ *Den svenska kyrkohandboken*, 15.

trobekännelse lästs eller sjungits av församlingen kan kören *skapa stämning och atmosfär* genom att sjunga en sång som anspelar på temat.

2.2. Kören i tvärskeppet under Ordet

Skulle kören i någon bemärkelse *förkunna* under Ordets gudstjänst är det rimligt att den tar uttryck i tvärskeppet eller koret där aktuella liturgiska centra huserar (ambo och predikstol). Detta förtydligar att mötet med Ordet och förkunnelsen utgör gudstjänstens riktning. Liksom det är önskvärt att se läsaren under läsningen och predikanten under predikan är det rimligen önskvärt att se kören när (om) den förkunnar. Jag har skrivit om problematiken med kören som förkunnare i **2.1**.

Då tvärskeppet öppnar för mindre centrala placeringar av kören är det möjligt att låta kören *skapa stämning och atmosfär* i samband med textläsningar, predikan och varför inte en evangelieprocession? Även då krävs samma betänkanden som i fallet **2.1**.

2.3. Kören i skeppet under Ordet

En klar fördel med att låta kören husera i skeppet tillsammans med övriga församlingen under Ordet är att den kan stärka och *leda församlingssång* utan att riskera att ersätta församlingssången. Kören kan ta initiativ till församlingens eventuella svar mot läsningarna och bidra med musikalisk säkerhet och klangrikedom. På samma sätt kan församlingen inkluderas i ansträngningar att *skapa stämning och atmosfär* , då gränsen mellan kör och församling suddas ut något.

2.4. Kören på läktaren under Ordet

Läktarplaceringens problematik har lyfts i **1.4** och består även här. Däremot utgör placeringen en bra förutsättning för att t.ex. akompanjera evangelieprocession eller göra andra ansträngningar för att *skapa stämning och atmosfär* i samband med textläsningar och predikan utan att stjäla uppmärksamhet från liturgiska centran. Under Ordets gudstjänst är gudsmötet i samband med läsningar och förkunnelse centralt, varför det viktigaste är att även kören till fullo kan ta del av texterna.

2.5. Kören på annan plats under Ordet

Jag finner inga andra uppenbara alternativ till körens placering under Ordet. I denna del av gudstjänsten är läsningen och utläggningen av bibeltexten central. Skulle kören placeras på annan plats bör sångarna fortfarande kunna ta del av de lästa texterna och predikan. Gör kören insatser bör dessa motiveras i förhållande till läsningar och predikan och i samförstånd med predikant och gudstjänstledare.

3.1. Kören i koret under Måltiden

Jag har visat att de nattvardens huvudmoment Brillioth spårar i fornkyrkan finns närvarande även i nutida Svenska kyrkans liturgi. Om det stämmer, att detta led i gudstjänsten till det yttersta handlar om hur momenten (tacksägelse, gemenskap, åminnelse och offer) harmonierar är det mycket svårt att motivera att kören skulle ta uttryck i koret. Liksom i fallet **1.1** uppstår ett scenperspektiv som stjälar uppmärksamhet från korets altare som under måltiden dessutom utgör nattvardsbordet och måltidens tydliga centra i kyrkorummet.

Ett rimligt alternativ kunde dock vara att låta kören framföra tackbönen i måltidens slutskede. Detta skulle ge kören funktionen att *att frambära offer* i form av sjungen bön. I 1986 års handbok kan en medhjälpare ersätta prästen i läsningen av bönen, som dessutom kan vara fritt formulerad.⁷⁷ Detta öppnar för att kören kan framföra ett verk som fyller samma tacksägande funktion som återfinns i handboken, dvs. En tacksägelse för frälsningen, försoningen och sakramentet.

En annan möjlighet är att kören sjunger en enkel repetitiv nattvardssång under nattvardsgången utan att stå i köruppställning. Istället går sångarna till nattvard på samma villkor som resten av församlingen. Detta blir ett sätt att *leda församlingssång* som kan framstå som spontant. Jag tror att sången i sådant fall kan smitta av sig bland gudstjänstfirarna.

3.2. Kören i tvärskeppet under Måltiden

Kören kan rimligen *leda församlingssång* under tillredelsen. Nattvardsgåvor och kollekt bärs fram, och således bör också ett lovsångsoffer kunna passa i momentet. Det finns också möjlighet att kören från tvärskeppet skulle kunna *skapa stämning och atmosfär* genom att framföra ett enskilt lovsångsoffer i samband med

⁷⁷ Den svenska kyrkohandboken, 20.

frambärandet, men det bör inte ersätta församlingens offertoriepsalm som är en viktig komponent om man vill bevara offrets huvudmoment i mässan.

3.3. Kören i skeppet under Måltiden

I skeppet kan kören stärka och *leda församlingssång* vid en rad tillfällen. Jag tror att kören särskilt kan öka känslan av spontanitet, gemenskap och delaktighet genom att leda församlingssång under nattvardsgången som beskrivet i **3.1**.

3.4. Kören på läktaren under Måltiden

Att placera kören på läktaren under måltiden innebär främst att man riskerar exkludera körsångarna ur den gemenskap kring måltiden som utgör ett viktigt huvudmoment i mässan. Om kören under ”Ordet” befunnit sig på läktaren är det lämpligt att den förflyttar sig till skeppet eller en utsedd plats i tvärskeppet för att ytterligare markera gemenskapen kring sakramentet.

3.5. Kören på annan plats under Måltiden

Jag finner inga andra uppenbara alternativ till körens placering under Måltiden. Jag vill hålla mig till Brilioths resonemang och hävda att ett idealt mässfirande bevarar de de fyra huvudmomentens fullhet, och därigenom även mysteriet – det femte huvudmomentet. Mysteriet är gudsmötet som sker genom de nattvardsfirandes gemenskap, åminnelsen av Kristi död och uppståndelse, tacksägelse för försoningen och frälsningen samt det upprepade återgivandet av offret på Golgata som upplevs varje gång nattvarden firas. Skulle kören placeras på annan plats under måltiden är det av stor betydelse för gemenskapen att kören ändå kan vara delaktig på samma villkor som resten av församlingen. Jag tror att kören annars riskerar att uppfattas och uppfatta sig själv som bakgrundsunderhållning istället för mässfirare.

4.1. Kören i koret under avslutningen

Om avslutningen handlar om sändning i termer av mission är det orimligt att kören skulle ta plats i koret. Gudstjänstens ledande aktörer (präst, läsare, musiker, kör) har under gudstjänsten genom sin förkunnelse bedrivit mission med den gudstjänstfirande församlingen som subjekt. I sändningen handlar det i sådant fall snarare om hela församlingens mission, att kyrkan genom gudstjänsten gör sig

synlig i världen. Att låta kören komma till uttryck i koret bäddar som tidigare nämnt (t.ex. 1.1) för ett scenperspektiv som inte hör hemma i gudstjänsten.

4.2. Kören i tvärskeppet under avslutningen

Avslutningen inleds med lovpsalm eller lovprisning. Lovprisningen behöver inte av nödvändighet ledas av präst utan skulle kunna utgöra en körsång. Lämpligt är då en placering i t.ex. tvärskepp där kören inte skymmer liturgiska centran.

Lovprisningen bör innehålla tacksägelse och lovsång, varför körens funktion rimligen blir att *frambära offer* eller att *skapa stämning och atmosfär*.

Lovprisningen följer på måltiden och håller i 1986 års handbok kvar vid tacksägelsens och gemenskapens moment. Ett alternativ är därför att låta kören *leda församlingssång* i en lovpsalm. Från tvärskeppet kunde detta ske i form av växelsång mellan församlingens unisona stämman och körens verser i fyrstämmig sats. Risker är att församlingen inte skulle kunna leva upp till körens volym. Skulle kören sjunga unisont tillsammans med församlingen varannan vers riskerar församlingssången att dö till förmån för körens starka stämman. Ett bättre alternativ i detta fall skulle vara att placera kören i skeppet tillsammans med församlingen.

4.3. Kören i skeppet under avslutningen

Avslutningen inleds med lovprisning eller lovpsalm. Om kören befinner sig i skeppet tillsammans med övriga församlingen kan den tillföra klangrikedom och styrka till församlingssången genom att *leda församlingssång*. Kören kan ha avgjort i förväg vilka verser som skall sjungas unisont och vilka som skall sjungas i stämmor. Körens närhet till den övriga församlingen gör att gränsen mellan kör och församling blir mer otydlig. Kanske är kören till och med utspridd över bänkraderna. I sådana fall förenklas även möjligheten att den övriga församlingen kan följa med i någon av stämmorna. En risk med detta är att osäkerhet uppstår beträffande varje individs musikaliska förmåga, och att någon i sådant fall väljer att vara tyst. Men det är något som också skulle kunna vara körens ansvar, att stötta individer som inte hittar rätt själva.

4.4. kören på läktaren under avslutningen

Liksom ett orgelpostludium kan framföras från orgelläktaren bör även kören kunna framföra ett verk i samma syfte. Rimligtvis får kören i sådant fall funktionen

att skapa stämning och atmosfär. Prästen har gett välsignelsen och det enda som väntar efter postludiet är ett eventuellt sändningsord. Detta gör att ett sådant körbruk får stor inverkan på gudstjänstfirarnas sista och bestående intryck från gudstjänsten. På grund av detta är det till stor fördel om det framförda verket i något avseende är en sammanfattning eller följd av det som varit gudstjänstens tema. Ett alternativ är att verket istället markerar förhållandet mellan gudstjänst och vardag, då detta kan anses vara en teologisk poäng gudstjänsten ämnar uttrycka.

4.5. Kören på annan plats under avslutningen

Ett populärt körbruk är att låta kören sjunga i samband med en procession i slutet av gudstjänsten. Kören kan tåga ut och ställa sig utanför kyrkan eller i tex. vapenhus. Då applåder och andra tecken på uppskattning vanligen uteblir i gudstjänsten får den gudstjänstfirande församlingen en möjlighet att lyssna till och applådera kören utanför själva gudstjänsten. I mina ögon resulterar detta bruk i att körens roll som underhållare eller producent bekräftas, något som inte står i linje med den teologi gudstjänsten uttrycker i övrigt.

Ett teologiskt rimligt alternativ är att man istället försöker förstärka avslutningens karaktär av att vara en brygga mellan gudstjänst och vardag, det moment där kyrkan sänds ut till den skapelse som ”väntar på Gud”. Detta kan göras genom att låta kören *leda församlingssång*, dvs. att hela församlingen inkluderas i den sjungande processionen som i sin helhet bildar en kyrkans kör utanför kyrkorummet. Då har hela församlingens lovsång förts ut i skapelsen. Att tillskriva kören sådan funktion skulle kräva att körsångare och liturgiska ledare aktivt uppmanade församlingen att delta i processionsståget, kanske med halva kören i täten och den andra halvan i slutet av tåget. Dessutom skulle det krävas att församlingen hade kännedom om den valda sången.

Diskussion

Genom detta arbete har några linjer blivit tydliga beträffande Svenska kyrkans gudstjänst och körens medverkan däri. I denna del presenteras och sammanfattas och diskuteras dessa.

Körens funktion i liturgins tid och rum

I enlighet med Whites observation har min modell visat att det är svårt att finna funktioner för kören som är praktiskt och teologiskt oproblematiska. Kören är väl cementerad i svenskt gudstjänstliv, på många håll lika självklar som prästen. Däremot saknar kören den teologiska förankring som prästen har. Min uppgift har därför varit att istället vända mig till gudstjänstens teologi för att se vilken funktion kören kan fylla för att ytterligare fulkomna denna. I min modell fungerar kören som bäst när den leder och framförallt stärker församlingssången.

Detta stämmer väl överens med den funktion Aulén visade oss - hur kyrkokörerna under reformationstiden bidrog till att cementera församlingssången i det lituriska livet. Körens stöd var en nödvändighet för att församlingssången skulle fungera. Dock utesluter inte modellen helt andra körbruk. I Svenska kyrkans gudstjänst finns mycket utrymme för lekmän att på olika sätt leda och uttrycka gudstjänsten. Detta lämnar en möjlighet också åt kören att t.ex. förkunna eller frambara särskilda lovsångsoffer. Vad modellen däremot tydligt visat är att det finns en rörelse i liturgin, mellan både teman och utrymmen centrala för olika delar av liturgin. Kören måste naturligtvis följa denna rörelse på samma villkor som alla andra aktörer och deltagare i gudstjänsten och inte verka utanför ramen för liturgin.

En särskild dynamik har uppdragats kring körens framträdande i koret. Koret är bevisligen de liturgiska skeendenas huvudsakliga arena. Om både altare, ambo, dopfont och kanske även ljusbärare och knäfall delar korets utrymme blir koret inte bara händelsernas centrum, utan också den enda platsen där det faktiskt händer någonting. På många sätt speglar redan denna placering av kyrkorummets liturgiska centran det scenperspektiv gudstjänstfirarna bär med sig från det vardagliga livet. Att sedan prästen, kyrkvårdarna och kören (alla gudstjänstdeltagare med särskilda funktioner) utgår från koret stärker bara detta perspektiv. Genom att låta kören vara rörlig och till större del

bruka kyrkorummets andra ytor kan man ta ett steg mot ett perspektiv där hela kyrkorummet är liturgins arena. Att placera dopfont, ambo, ljusbärare och andra liturgiska centran i andra delar av kyrkorummet bidrar också till rörelse och ett perspektiv där samtliga deltagare kan vara aktörer.

På liknande vis finns en fara med en alltför undanskymd eller avlägsen placering av kören på t.ex. läktare eller i tvärskepp. Gudstjänsten skall präglas av gemenskap kring kyrkans symboler som pekar mot Gud. Det är av stor betydelse att kören inte går miste om denna gemenskap och möjligheten att vara fullvärdiga deltagare i gudstjänsten.

Mellantinget är att låta kören ta plats i nära anslutning till resten av den gudstjänstfirande församlingen, vilket istället för oss till frågor om körens självförståelse i förhållande till gudstjänst och församling.

Kören och den gudstjänstfirande församlingen

På samma sätt som prästen har specialkunskap beträffande liturgin har kören egenskapen av att vara särskilt musikaliskt övad. Den teoretiska modellen tycks föreslå att ett körbruk kan påverka hur kören och den gudstjänstfirande församlingen upplever sig själv. Jag redogör här för två tydliga ytterligheter och dess risker.

Å ena sidan kan kören i gudstjänsten framföra inövade stycken med olika syften, från olika platser i kyrkorummet. Det kan handla om bön och lovsångsoffer, stämning och atmosfär eller att i något avseende förkunna. I detta fall blir kören en liturgisk aktör som tar särskilda uttryck i gudstjänsten. Av denna studie har framgått att detta riskerar ge upphov åt ett scenperspektiv som är allt annat än önskvärt. Kören kan också leda församlingssång, med risken att ingen annan än kören sjunger.

Å andra sidan kan kören genomgående använda sin sångliga förmåga för att stärka och ge klangrikedom åt församlingens sång. I sådant fall blir det viktigt att denna roll görs tydlig redan i gudstjänstens inledning då den gudstjänstfirande församlingen konstitueras. Givetvis handlar detta körbruk mycket om repertoar – om sångerna är tillräckligt enkla för att församlingen skall hänga med. Men framför allt handlar det om körens placering i kyrkorummet. En placering i kor eller på läktare gör kören avlägsen den övriga församlingen, och församlingssången riskerar att bli körsång. Om kören istället placeras i skepp eller tvärskepp skapas en närhet till den övriga församlingen, och gränsen mellan kör och församling är inte lika tydlig. Detta bruk mynnar ut i en förening där kören främst är gudstjänstfirare, om än sångligt övade. Jag kan bara

spekulera i frågan om en sådan självförståelse stämmer överens med de individuella körsångarnas ambitioner och avsikter med att sjunga i kör.

Givetvis är körledarens undervisning av ojämförbart stor betydelse för hur kören kommer att uppfatta sig själv. Körledaren instruerar kören och har ofta stor del i planeringen av diverse framträdanden. Eventuella försök att påverka körsångarnas självförståelse skulle sannolikt behöva utövas av körledaren. Jag ser behovet av en fördjupad diskussion bland Svenska kyrkans kyrkomusiker beträffande körens roll i församlings- och gudstjänstlivet.

Skulle vi pröva att applicera Sune Fahlgrens begrepp ”körskap” till körsångarnas självförståelse tror jag att vi skulle kunna nå en fruktbar diskurs. Jag har noterat flera tillfällen där det inte finns formella hinder för att en lekman övertar någon av prästens uppgifter. På samma sätt finns det inget som hindrar att en lekman övertar kyrkomusikerns uppgifter. Dessutom finns det delar i högmässan där kören föreslås ersätta präst (laudamus t.ex.). Om körsångarna skulle identifiera sig som delar av den gudstjänstfirande församlingen men med vissa särskilda uppgifter som traditionellt tillskrivs präst, kyrkomusiker och kyrkvärd, skulle ett sorts körskap uppstå. Körsångarna skulle till fullo vara gudstjänstfirare samtidigt som de skulle utgöra ett körskap med särskilda uppgifter i gudstjänsten. Detta kan liknas med föräldrarna i en familj, som trots föräldraskapet och de särskilda uppgifter det medför är fullvärdiga medlemmar av familjen. En sådan självförståelse kunde förhindra att kören blir isolerad från gemenskapen, samtidigt som körens särskilda engagemang utanför gudstjänsten kunde komma till uttryck. Man kan fråga sig om det inte är så kören fungerar på många håll. Jag tror att skillnaden ligger i självförståelsen – kören övar på att sjunga olika verk tillsammans med syftet att framföra dem i gudstjänsten. Jag upplever att det talas lite om varför just kören ska leda ett särskilt parti i gudstjänsten, och att insatsen därmed upplevs på samma sätt oavsett när, var och med vilken avsikt den sker. Det enda som tycks kunna råda bot på detta är en ökad medvetenhet hos körsångarna om vad körskapet innebär i gudstjänsten. Jag menar att ansträngningar för att uppnå en sådan medvetenhet skulle kräva en förändrad körövningsstruktur, där andra moment som t.ex. bön, undervisning i liturgi och samtal om körens funktion är lika självklara som den musikaliska övningen.

Sammanfattning

Med sina ca 100 000 körsångare utgör körverksamheten en stor del av Svenska kyrkans verksamhet. Det finns en stark körtradition, och körerna är en uppskattad del av gudstjänstlivet. Under 1900-talet har viktiga frågor rests beträffande kyrkokörens funktion i gudstjänsten. Dessa frågor är svåra att besvara, men målet med denna uppsats har varit att måla en bild av vilken funktion kören skulle kunna ha med hänsyn till teologisk och praktisk kontext.

Jag började med att tillämpa framförallt Yngve Brilioths och Ninna Edgardhs idéer beträffande gudstjänstens teologi på högmässans ordning i den svenska kyrkohandboken för att se om dessa kunde tänkas överensstämma. Jag kom fram till att inledningen i första hand syftar till att konstituera den gudstjänstfirande församlingen genom bot, bön och lovsång. Ordets gudstjänst präglas av läsningar och förkunnelse, moment som är nära kopplade till auktoritet, bibeltolkning/kyrkans lära och profetisk röst. Måltidens gudstjänst betraktades som ett mysterium, där människan möter Gud i gemenskap, tacksägelse, åminnelse och offer. Avslutningen syftar till att sända de gudstjänstfirande ut i skapelsen – att avrunda gudstjänsten och föra kyrkan ut i världen. Dessa teologiska huvudlinjer blev sedan vägledande i en teoretisk modell med praktiska konsekvenser över hur kyrkokören kommer till och kan komma till uttryck i gudstjänsten.

Innan jag konstruerade modellen undersökte jag kyrkorummet och dess olika ytor. Jag avgränsade mig till att presentera kor, tvärskepp, skepp och läktare som alternativ för en placering av kyrkokören. Jag presenterade också de funktioner White observerat som vanligt förekommande beträffande kyrkokörens funktion, ***att skapa stämning och atmosfär, att leda församlingssång, att förkunna*** och ***att bära fram offer***.

Den teoretiska modellen tydliggjorde att det är svårt att tillskriva kyrkokören en enda funktion. Istället kan kören ha olika funktioner beroende på när och var i gudstjänsten den kommer till uttryck. Modellen visade att kyrkokören fungerar bäst om den följer de rörelser som äger rum i gudstjänsten.

Modellen visade också att körens liturgiska funktion är nära kopplad till körens självförståelse i relation till gudstjänsten och den övriga församlingen och att denna självförståelse som t.ex. deltagare i församlingen, en producent av underhållning eller en liturgisk aktör påverkar inte bara körens funktion i gudstjänsten, utan den övergripande förståelsen för gudstjänsten.

Utvecklingsmöjligheter

Denna studie har varit ett försök att teoretiskt bena ut vilken liturgisk funktion kören kan tillskrivas beroende på var och när i liturgin den framträder. Även om modellen har praktiska konsekvenser står den på teoretisk, hypotetisk grund. Genom kvantitativa och/eller kvalitativa studier av intervjumaterial eller enkäter skulle körsångarnas och församlingens självförståelse kunna prövas i samband med verkliga gudstjänster där kören framträder på olika sätt. Sådana studier kunde innefatta olika typer av kyrkorum, olika gudstjänstordningar och framförallt olika körbruk. Jag tror att antaganden och hypoteser i denna uppsats skulle kunna få empiriskt stöd, eller helt enkelt avvisas, genom sådana undersökningar.

Slutord

Jag ser ett behov av mer omfattande studier av Svenska kyrkans gudstjänst i ljuset av de upptäckter som gjorts beträffande fornkyrkans liturgier. Att Svenska kyrkans gudstjänst är och strävar efter att vara evangelisk framgår tydligt, men inte vad detta implicerar. Yngve Brilioths huvudmoment i nattvardsfirandet hjälper oss till insikt om högmässans själva kärna – kyrkans gemenskap i mötet med Gud genom nattvardsbordets mysterium. Denna insikt gör att vi kan förstå t.ex. kyrkokörens liturgiska funktion i ljuset av den teologi som Svenska kyrkans gudstjänst uttrycker. Jag tror att sådan reflektion kan leda till en fruktbar, förnyad saklighet och medvetenhet i arbetet med gudstjänstutveckling. Inget gott och konstruktivt kommer av att börja leta fel i agendan eller att infoga nya, i traditionen rotlösa moment. Gudstjänstens trovärdighet ligger i deltagarnas upplevda möte med Gud, och detta blir enbart möjligt om liturgins alla dess texter, utrymmen och aktörer rör sig på en gemensam, sakligt evangelisk plattform.

Källförteckning

- Aulén, Gustaf. *Högmässans förnyelse liturgiskt och kyrkomusikaliskt*.
Stockholm: Diakonistyrelsens bokförlag, 1961
- Bexell, Peter. & Weman, Gunnar. (red.) *Kyrkorummet*.
Skellefteå: Artos, 2008.
- Bexell, Oloph. (red.) *Yngve Brilioth – Historiker, teolog, kyrkoledare*.
Skellefteå: Artos & Norma bokförlag, 1997.
- Brilioth, Yngve. *Predikans Historia*.
Lund: Gleerups, 1945.
- Brilioth, Yngve. *Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv*.
Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1926.
- Böckerman-Peitsalo, Anna Maria. *Strävanden att införa ny saklighet inom kyrkomusik och gudstjänstliv i Borgå stift åren 1923–194*.
Åbo: Åbo akademis förlag, 2005
- Edgardh, Ninna. ”Från vardag till vardag. Den teologiska betydelsen av gudstjänstens samling och sändning,” *Gudstjänst och vardag: Årsbok för svenskt gudstjänstliv*, nr 84 (2009)
- Ekenberg, Anders. *Det klingande sakramentet: om musiken i gudstjänsten*.
Älvsjö: Verbum, 1984.
- Eriksson, Anne-Louise. *Att predika en tradition: Om tro och teologisk literacy*.
Lund: Arcus Förlag, 2012.
- Lathrop, Gordon. *The Pastor: A Spirituality*.
Minneapolis: Augsburg Fortress, 2011.
- Lathrop, Gordon. *Holy Things: A Liturgical Theology*.
Minneapolis: Augsburg Fortress, 2011.
- Löwegren, Mikael. *Till syndernas förlåtelse: Perspektiv på beredelsen i mässan*.
Skellefteå: Artos & Norma bokförlag, 2011.
- Modeus, Martin. *Mänsklig gudstjänst: om gudstjänsten som relation och rit*.
Stockholm: Verbum, 2005.
- Schemmann, Alexander. *Introduction to Liturgical Theology*.
New York: SVS Press, 1986.

Weman, Gunnar. *Nutida gudstjänst och medeltida kyrkorum*.

Skellefteå: Artos & Norma bokförlag, 2006.

White, James F. *Protestant worship and Church Architecture – Theological and historical considerations*.

Eugene: Wipf & Stock Publishers, 2003.

White, James F. *Introduction to Christian worship*.

Nashville: Abingdon Press, 2001.

Andra källor

Kyrkan i siffror, [Http://www.svenskakyrkan.se](http://www.svenskakyrkan.se), hämtad 4/11 2013.

Den svenska kyrkohandboken (HB86)